

Türk Yahudi Kimliğinin Üç Temel Taşı: Aidiyet, Vatandaşlık ve Asabiyet

Three Foundation Stones of Turkish Jewish Identity: Belonging, Citizenship and Asabiyyah

Sait Gülsoy

Atatürk Üniversitesi, Türkiye

sagulsoy@gmail.com

Öz: Osmanlı Devleti'nin devlet ve toplum yapısından kaynaklanan sosyokültürel mirası devralan Türkiye Cumhuriyeti, tarih sahnesinde mecburi ve ani bir kesikle, ulus devlet hüviyetinde teşekkül etmiştir. Söz konusu sosyokültürel miras özellikle vatandaşlık, kimlik ve haklar konularında, gerek gündelik yaşamda gerekse de idari alanda tezahür eden sorunlara sebep olmuştur. Yaşadıkları sosyokültürel deneyim Türkiye Cumhuriyeti'nin dini cemaatlerinden birisi olan Yahudi toplumu özgün kılmıştır. Anadolu coğrafyasındaki varlığı İsa peygamberden önceye dayanan Yahudi grupları, Bizans sonrası Osmanlı himayesine girmişlerdir. On beşinci yüzyılın sonlarında İspanya'da ve Portekiz'de kurulan engizisyon mahkemelerince sürgün edilen Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar geçen süreçte artan Yahudi nüfusu, kimi itici sebepler ve İsrail Devleti'nin kurulması sonucunda Türkiye'nin verdiği dış göç ile azalmıştır. Bu çalışma, Türk Yahudi toplumunun kimlik inşası sürecinde kurulan aidiyet ve vatandaşlık bağı ile asabiyet ilişkisine odaklanacaktır. Bu odağın merkezinde aidiyet bağı olarak toprak ve tarih, vatandaşlık bağı olarak vergi ve askerlik ile birlikte asabiyet ilişkisi olarak da sınırlanacak bir liman olarak güçlü İsrail devletinin varlığı yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aidiyet, Vatandaşlık, Asabiyet, Yahudilik, Türkiye

Abstract: In the early 20th century, the Republic of Turkey has emerged as a nation state from the ashes of the Ottoman Empire from which it had derived its state and sociocultural structure. In fact, the sociocultural heritage has led to a great number of serious issues, especially in terms of citizenship, identity and rights, administration, and, even in daily life in the newly-founded republic. With their distinct sociocultural experience, the Jewish community, one of the many religious communities in Turkey, has distinguished itself from the other communities. Although the Jewish community had been under the protection of the Ottoman Empire for centuries, their existence in Anatolia roots back to earlier centuries, even millenniums. Additionally, in the late 15th century, the Jews that are exiled from the Iberian Peninsula by inquisitions took refuge in the Ottoman Empire. With the occurrence of some disturbing events in the country and the establishment of the Jewish state, Israel, their population has significantly decreased due to emigrations over the years. In this study, the main pillars of the construction of the identity of

Turkish Jewish community in terms of "belonging", "citizenship" and "asabiyet". Not only does the study analyze the presence of Israel State as a "safe shelter", but it also discusses the notion of land and history, and the laws regarding taxation and conscription with regarding to belonging and citizenship respectively.

Keywords: *Belonging, Citizenship, Jews, Turkey, Asabiyyah*

1. Giriş

Türkiye’de azınlık çalışmaları çoğunlukla, çalışma nesnesi olarak konunun öznesi olan insanlarla değil arşiv belgeleriyle yapılmaktadır. Azınlıkların kendi hafızalarını, gerek bireysel gerekse kolektif anılarını aktardıkları çalışmaların sayısı çok azdır (Enneli, 2010). Türk Musevilerini konu alan çalışmaların diğer azınlıklara ilişkin çalışmalar yanında yok denecek kadar az olmasının sebebi ana ilginin Yahudi İsrail devleti ile olan siyasi ilişkiler düzleminde kalmasıdır (Bali, 2007). Ayrıca Musevi azınlığın vatandaşlık bağlamında tam entegrasyon, sosyalizasyon düzleminde ise kültürel getto olarak varlığı da araştırma nesnesi olarak ulaşılmalarını zorlaştırmaktadır. Zira Musevi kimliği Türkiye’nin ‘ötekisi’ olan kimliklerden birisidir. Katılımcılarının sadece %10’unun Musevi tanıdığı olan bir araştırmaya göre gerek sosyal ilişkilerde gerekse devletle münasebetlerinde Museviler belirgin bir öteki konumundadırlar (Frekans, 2009). Araştırma sonuçlarının bu ekseninde çıkmasının sebeplerinden belki de en önemlisi Türkiye’de Yahudi Türk vatandaşı farkındalığının az olmasıdır ki bu durum da Svastics’in (2011) dediği gibi Türkiye Musevilerinin reel değil ama sanal ilişki tuğlalarıyla örülü sosyal bir getto olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma, Türk Yahudi toplumunun kimlik inşası sürecinde kurulan aidiyet ve vatandaşlık bağı ile asabiyet ilişkisine odaklanacaktır. Haldunyan bir bakış açısıyla, hem Yahudi kimliğinin hem de Türkiye Yahudilerinin oluşum basamakları ele alınacaktır. Çalışmada aidiyet bağı olarak toprak ve tarihin önemi, vatandaşlık bağı olarak vergi, askerlik ve ödevler ile birlikte asabiyet ilişkisi olarak da sığınılacak bir liman olarak güçlü İsrail devletinin varlığı tartışılacaktır.

2. Türkiye Yahudilerinin Kısa Tarihi

İstanbul’da Yahudi yaşamının izleri –tam olarak ne zaman geldikleri bilinmemekle birlikte– beşinci yüzyıla kadar sürülebilmektedir. Bizans döneminde ve sonrasında Osmanlı döneminde İstanbul’un muhtelif yerlerinde Yahudi yerleşimleri bulunmaktadır. (Ebcim, 2009: 20), İber yarımadasından sürgün edilen Yahudi nüfusun büyük çoğunluğu Osmanlı’ya sığınmış, İstanbul’a yerleşenleri de ilk tercih olarak Boğaziçi kıyılarını seçmişlerdir (Ebcim, 2009; Hiçyılmaz ve Altındal, 1992).

Türk Yahudi cemaati dört aşamadan oluşan bir sosyokültürel yapıdır: İlk olarak İstanbul'un fethiyle birlikte Bizans idaresinden Osmanlı himayesine geçen Yahudi halktan bahsetmek gerekir. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte yapılan sosyoekonomik düzenlemeler neticesinde içlerinde Yahudilerin de yer aldığı farklı grupların şehre yerleştirilmesi Bizans sonrası önemli bir yapısal değişimdir. Zira değişim sadece İstanbul ile sınırlı kalmayıp Yahudi grupların Anadolu topraklarına dağılımını da beraberinde getirmiştir. İkinci ve üçüncü aşama İber yarımadasında yaşayan Yahudilerin ardıl olarak İspanya ve Portekiz engizisyonlarından Osmanlı'ya sığınması ve imparatorluğun uygun gördüğü bölgelerde yaşamışlardır. Dördüncü ve son aşama ise İber Yahudilerinin yanında sayıları az olsa da Orta Avrupa başta olmak üzere diğer bölgelerden Osmanlıya gelen Yahudi halktır (Rozen, 2010). Türkiye Yahudilerinin cumhuriyet dönemi deneyimleri ve sonrasında İsrail'e göç sürecini günümüz Türkiye'sindeki Yahudi toplumunu oluşturan beşinci aşama olarak Rozen'e eklemek mümkündür.

Türk Yahudi toplumu için Osmanlı döneminde gündelik hayatta 'haddini bilme' deyiimiyle ifade edilebilecek düzenli gündelik hayat, imparatorluğun çöküş dönemiyle ve Avrupa siyasal hayatındaki gelişmelerle birlikte yerini azınlık meseleleri, hak arayışları, kimlik talepleri vb. konularda ortaya çıkan tartışmalara bırakmıştı. Osmanlı, son dönemlerinde reform çalışmaları yapsa da, bıçak sırtı bir mesele olan azınlıklar konusunda idari haklar vermekten sürekli kaçınmıştır (Enneli, 2010). Osmanlı sonrasında ulus devlet hüviyetinde topyekûn milli mücadele ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Türk Yahudi toplumuna kolektif hafızada geçmişin üstünü örtüp yeni devletin eşit vatandaşı olarak devam etme imkânı sağlamıştır (Almaz, 2009; Neyzi, 2009). Ancak bu sahiplenme çok uzun sürmemiş, Türk kimliği Sunni Müslüman çoğunluğu ifade eder olmuş ve sonrasında Osmanlı'nın son dönemindeki sorunlar Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlıkları için de yeniden gündeme gelmeye başlamıştır (Bali, 2008; Enneli, 2010). Ülke burjuvazisinin Sünni Müslüman Türk kimliğini merkeze alarak değil de azınlıklar etrafında teşekkül etmesi kimi devlet müdahaleleriyle düzenlenmiştir (Enneli, 2010; Keyder 2009). 1948 yılında İsrail devletinin kurulması ve Türkiye tarafından tanınması ile birlikte iki ülke arasında göç yolları açılmıştır. Türkiye'den İsrail'e -kutsal topraklara göç- gerçekleştirenlerin çoğu geri dönmemiş ama bir kısmı da Türkiye'den kopamamıştır (Bali, 2009). Sartre'ın söz ettiği gibi iki bin beş yüz yıllık bir sürgün ve çözülme süreci yaşayan Yahudi toplumu din bağı ile birbirine bağlansa da kültürel etkileşimler ve sosyal hayat onları yaşadıkları topraklara, ülkelere ait kılmıştır (Sartre, 2008: 53-72). Türkiye Yahudileri de kendine has kültürel kodlarıyla sosyalleşmiş bir topluluk olarak bizime birliktedirler.

3. Kimlik İnşası: Aidiyet, Vatandaşlık ve Asabiyet

Kimlik inşası sosyalizasyonun bir çıktısıdır aslında, kişiler anlam dünyalarını inşa ettikleri kimliklerini merkeze alarak yaratır ve tanımlarlar ve sınırlandır (Castells, 2008: 180–196; Laclau, 2003). Sabit bir kimlik aramak gerekmez, kimlik sürekli, toplumsal koşullar ve kolektif hafızalar eşliğinde, toplumsal koşulları oluşturan ve onlara uyum sağlayan sürekli bir inşa sürecidir (Castells, 2008; Goffman, 2009; Güvenç, 2009).

Geniş toplumda tüm grupların diğerlerini gözeterek ve birbiri nazarında farklı boyutlarda sosyal etkileşimlerle inşa edilmiş kolektif kimlikleri söz konusudur (Laclau, 2003). Bireysel kimlikteki gibi grup kimliğinin de kendi sınırını çizebilmesi için kendinden olmayana, bir öteki tanımına ihtiyacı vardır. Böylece grup, ötekini tanıyıp, kendi kimliğinin öne çıkacak niteliklerini ve sınırlarını değerlendirebilir. Kolektif kimliğin merkezinde kolektif bilinçteki semboller ve grubun eşsiz olduğu fikri bulunur (Bilgin, 1994). Kolektif kimlik birlikte yaşama, unutma, hatırlama ve paylaşma deneyimidir (Renan'dan aktaran Anderson, 2009: 20).

Kolektif kimlik türlerinin başında dini kimlikler ve ulus kimlikleri gelir. Ulus kimliğinin inşasında aidiyet hissedilen bir vatan ve sosyal ödevler önemli bileşenlerdendir (Smith, 2009: 27). Dini kimlik ise sosyal yapıda birleştirici olduğu kadar söz konusu olan farklı mezhepler veya dinler olduğunda keskin bir ayırıcıdır (Yapıcı, 2004). Ancak Sartre (2008), Yahudiliği dini kimlikten ziyade kültürel kimlik olarak ele alır ve her ülkenin Yahudi'si kendine özgüdür savını burada da sürdürür. Ayrıca Yahudilerin kendi kimliklerini yeniden üretseler de asimile olmaya eğilimli olduklarını da savına ekler.

Yahudilerin, buldukları topraklarda vatandaşlık bağı ve aidiyet konularında asimile olmayı tercih edebileceğini ifade eden Sartre, önemli bir noktanın altını çizer: Günümüzde Yahudi halklarından söz ediyor olsak da tarihte, iki bin beş yüz yıl öncesinde bir yerlerde İsrailoğulları denilen bir kavim var olmuştur. Binlerce yıllık sürgün yaşantısı belki etnik kodlarını değiştirmiştir ancak aidiyet konusunda, kolektif hafızanın o en ortak paydasına birleştirici bağ olarak inançlarını ve İsrail topraklarını koymuştur (Sartre, 2008: 53–72). Binlerce yıllık sürgünler, sürekli maruz kalınan ayrıştırma ve ötekileştirmeler, Avrupalı Hristiyanlar tarafında defalarca din değiştirmeye zorlanmalar vb. pek çok duruma rağmen günümüzde Yahudileri bir şeriat devleti ve dünya çapında etkili bir sosyal ağ olarak var olmasını asabiye kavramıyla açıklamak mümkün olabilir mi?

İbn Haldun'a (2015a: 273–274) göre asabiye, hem yaradılıştan gelen bir algı olarak akrabaya kendini yakın hissetme, akrabalık bağını sahiplenme, koruma ve kendini bu

bağa ait hissetme hali; hem de bir soydan olmakla gelen dayanışma ve kuvvet birliğidir. Asabiyetin ulaşacağı nihai form ise devlettir (2015a: 273–274). Asabiyetin tamamlayıcısı ve devlete olan bağlılığı güçlendirecek toplumsal yapı ise dindir (2015a: 348). İbn Haldun'un asabiye tanımı tarihte her milletin devlet sahibi olmuş olabileceğini bize anlatır. İbn Haldun'un fikirlerine devam edersek Yahudi halkının günümüz İsrail devletine süren yolculuğunu asabiyet üzerinden anlamlandırmamız mümkün olabilecektir. İbn Haldun'a (2015a: 291–292) göre sosyal ilişkiler nezdinde, dostluk, sevgi, evlilik vb. ya da bir cezadan kaçmak amacıyla kişi nesebini değiştirebilir, başka bir ifadeyle asabiyet yeniden kurgulanabilmektedir. Başka milletlerin himayesi altına giren milletler yok olurlar (2015a: 326). Din, insanlar için hakikat ışığı olduğundan geniş alanlara tebliğ için en önemli teşvik kaynağıdır (2015a: 247).

İbn-i Haldun'un fikirleri eşliğinde yeniden düşünürsek, Sartre'ın (2008) gönüllü asimilasyondan Yahudi ırkının kültürel temsiline ve dini aidiyetine pek çok savını teyit etmiş hatta geliştirmiş oluruz. Şöyle ki, asabiyet Yahudiler için merkezine dini inancı alarak binyıllar boyu süren sürgünlere rağmen var olmalarını mümkün kılmıştır. Sürekli sürgün ve dışlanmış halde olmaları ise hâkimiyetine girdikleri milletlere rağmen yok olmalarını sağlamıştır. En nihayetinde Yahudi asabiyeti merkezindeki dini inanç lokomotifine İsrail devletine dönüşmüştür ve uzak coğrafyalara dağılan Yahudiler devletlerinde vatandaş olmak için aliya -kutsal göç- yapmıştır. Hâlihazırda yeryüzüne yayılmış pek çok Yahudi diasporası bulunmaktadır, bunlar gönüllü asimilasyonla buldukları ülkelerin örnek vatandaşları olmuşlardır ancak dinlerini ve dolayısıyla asabiyetlerini de unutmadan yaşadıkları ülkelere aidiyet geliştirmişlerdir.

4. Aidiyet – Asabiyet Diyalektinde Toprak, Askerlik, Sığınma

Yahudi toplumlarının yaşadıkları ülkelerin sosyokültürel yapısına göre kimlik inşa ettiğinden söz etmiştik. Nüfusunun büyük çoğunluğunu İber Yarımadası kökenlilerin oluşturduğu Türkiye Yahudileri dini cemaatlerinin adında Yahudi yerine Musevi kelimesini tercih etmektedirler. Bu tercih, Osmanlı millet nizamının bir mirası ve Türk dilinin bir imkânı olarak tarih boyunca çeşitli toplumlar tarafından ötekileştirilen 'Yahudi' imajından dolayı bir sapmadır. Bu sapma, Türkiye Yahudilerinin ırksal niteleme yerine dinsel nitelemeyi seçmesi, vatandaşlık bağını, ulusal aidiyeti kurmasını ve aynı zamanda gündelik yaşamda dini kimliğini yaşamasını sağlamaktadır (Gülsoy, 2012).

Aidiyet ve vatandaşlık Türkiye Yahudileri için birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Osmanlı'dan beri, yüzyıllardır bu topraklarda yaşıyor olmak ve bu toprakları ekmek yedikleri yer olarak tanımlamak aidiyetlerinin ifadesidir. Bu topraklarda yaşamak ve

ölmek, askerliği vatani görev olarak tanımlamak, ondan kaçmamak ve bu kaçmayı vatan haini olmamakla ifade etmek, ayrıca nesillerdir gerek Osmanlı gerekse Türkiye için cephede mücadele etmek, her türlü vatandaşlık görevinin yanında vergisini veriyor olmak ise vatandaşlık tanımlarının önemli bileşenleridir (Gülsoy, 2012).

Her ülkenin Yahudi'si ne kadar farklı olursa olsun dini inanç birliği ve Yahudi kolektif hafızası, vatandaşlık ve aidiyet bağları yaşadıkları ülkeye olsa dahi asabiyet kavramını devreye sokmaya yetecek kadar güçlüdür. Gündelik hayatta herhangi bir kimlik problemi yaşamayan Türkiye Yahudileri, siyasal kriz anlarında vb. durumlarda kolektif hafızalarındaki antisemitist korkudan da beslenerek asabiyet bağlarını devreye sokabilmektedirler. Bunu İsrail devletini nasıl nitelendirdiklerine bakarak görmek mümkündür. Gülsoy'un (2012) yaptığı çalışmaya göre İsrail, onlar için vatan değildir ama güçlü bir devlet olarak sığınacak bir limandır, güvencedir ve başın sıkıştığında gidebileceğin yerdir. Görüldüğü üzere dini kimlik, Haldun'un dediği gibi asabiyeti ayakta tutabilmiştir.

5. Sonuç

Asabiyet kavramı sosyal bilimcilere, günümüz Yahudi toplumlarını ele alırken oldukça kullanışlı bir kavramsal ağ sunmaktadır. Haldunyan görüş her ne kadar ulus devlet ve küresel pazar için tam elverişli olmasa da günümüz toplumsal ilişkilerini, en azından yakın geçmişimize kadar ki tarihsel süreci farklı açılardan okuma imkânı sunmaktadır. Hâlihazırda pek çok ülkede bulunan Yahudi diasporası ve İsrail devleti arasındaki ilişkiler asabiyet kavramının izdüşümü olarak var olurlar. Şöyle ki, tarih boyu süregelen sürgünler, ayrıştırılmalar, dışlanmalar ve türlü ötekileştirmeler Yahudilerin asabiyet bağını sürekli hatırlamalarının mümkün kılmasıdır. Dünya üzerinde farklı coğrafyalara dağılan Yahudi topluluklarıysa, asabiyetin tamlayanı olan dini inançlarıyla kimliklerine tutunmuşlardır. Değişik coğrafyalarda farklı devletlerin hükmü altında, çeşitli sosyokültürel pratikleri heybelerine ekleyen Yahudi toplumları birbirlerinden kültürel, sosyal ve fizyolojik olarak farklılaşmış ancak inanç bağlamında, asabiyet bağlarını güçlü tutabilmişlerdir.

İbn Haldun'a (2015a) göre, asabiyet yerleşik hayata geçilmesiyle zayıflayan bir bağlıdır. Artan kent nüfusu ona göre sosyalleşmenin ve mesleki uzmanlaşmanın, dolayısı ile gelişmenin ön koşuludur. Yerleşilen farklı coğrafyalar ise sosyal ve doğal kaynaklarıyla kimi zanaatlarda ustalaşmayı mümkün kılmasıdır (Haldun, 2015b: 752-783). Bizans'ın köylü Yahudileri ve İber'den gelen Yahudiler Osmanlı idaresinde şehirli hayat sürmüşler ve imparatorluğa sosyal ve ekonomik katkıda bulunmuşlardır. Ancak beklenildiği üzere

Türk Yahudi toplumunun asabiyet bağları zayıflamamış, kolektif hafızalarında yer alan acılar ve Osmanlı gündelik yaşamının milletler sistemiyle nizamı sebebiyle asabiyetlerini unutmaları mümkün olmamıştır. İmparatorluğun son demlerinde başlayan hak mücadeleleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sancularına ve sonrasında milli ekonomi oluşturma telaşesine karışarak Türkiye Yahudilerine gönüllü asimile olma imkânı vermemiştir. Nitekim İsrail devletinin kurulmasıyla beraber verilen göçler bu savı desteklemektedir.

Tarih sahnesinde meydana gelen Yahudi soykırımı başta olmak üzere pek çok irili ufaklı saldırı dünya genelinde Yahudi asabiyetini unutulması mümkün olmayan bir endüstriye dönüştürmüştür. Bu endüstrinin kültür üretimi ise hem buldukları ülkelerde gönüllü asimilasyonla entegre olma sürecinde olan hem de İsrail'de yerleşik hayata geçen Yahudileri etkilemektedir. Dolayısıyla İsrail devleti ile tarihsel anlatıların içinden sıyrılıp yeniden yerleşik hayata geçen Yahudiler asabiyet bağlarını kaybetmemek adına sürgit bir gerilime mecburdur. İşte bu gerilim, vatandaşı olmaktan beis görmediği hatta yüzyıllardır burada yaşıyor olmaktan, Osmanlı'dan cumhuriyete nesillerdir askerlik hizmetini bu vatan uğruna veriyor olmaktan söz eden Türkiye Yahudilerinin, İsrail'i işler ters gittiğinde sığınacak liman olarak görmesinin sebebidir.

Kaynakça

- Almaz, A. (2009). *Musa'nın bozkurtları*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Anderson, B. (2009). *Hayali cemaatler, milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bali, R. (2007). *Osmanlı ve Türk Yahudileri araştırmaları: Engeller, imkânlar, kaynaklar*. Erişim adresi http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/osmanli_turk_yah_arastir.pdf
- Bali, R. (2008). *İstanbul'da yaşayan Türk Yahudileri için on iki zor yılın hikâyesi*. Erişim adresi http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/12_zor_yil.pdf
- Bali, R. (2009). *Aliya: Bir toplu göçün öyküsü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal bilimler kavşağında kimlik sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür. İkinci cilt: Kimliğin gücü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ebcim, N. (2009). *Kuzguncuk*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Enneli, Ç. (2010). Türkiye'de gayrimüslim azınlıklar ve milliyetçilik: Bir kavramsallaştırma denemesi. R. Ö. Dönmez, P. Enneli ve N. Altuntaş (Ed.), *Türkiye'de kesişen-çatışan dinsel ve etnik kimlikler* içinde (145-176. ss.). Ankara: Say Yayınları.
- Frekans Araştırma. (2009). *Farklı kimliklere ve Yahudiliğe bakış araştırması Türk Yahudi toplumu ve Yahudi kültürü tanıtma projesi*. Erişim adresi http://www.turkyahudileri.com/images/stories/dokumanlar/farkli_kimliklere_yahudilige_bakis_algi_arastirmasi_090930.pdf
- Goffman, E. (2009). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. İstanbul: Metis Yayınları

- Gülsoy, S. (2011). *Gündelik yaşamda Yahudi kimliği inşası: İstanbul, Kuzguncuk'ta niteliksel bir araştırma (2011-2012)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Güvenç, B. (2009). Kültür, kimlik ve kimlikler. Pultar, G. (Ed.), *Kimlikler lütfen içinde* (31-18. ss.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Haldun, İ. (2015a). *Mukaddime I*. (Çev. A. Tekin). İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık.
- Haldun, İ. (2015b). *Mukaddime II*. (Çev. A. Tekin). İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hiçyılmaz, E. ve Altındal M. (1992). *Büyük sığınak*. İstanbul: Cep Kitapları
- Keyder, Ç. (2009). Tarihsel sosyolojiyi Türkiye üzerinden okumak. Özdalga, E. (Ed.) *Tarihsel Sosyoloji* içinde (97-124. ss.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Laclau, E. (2003). *Evrensellik, kimlik ve özgürleşme*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Neyzi, L. (2009). Unutulmayı hatırlama: Türkiye'de sabetaycılık, ulusal kimlik ve öznellik. *Ben kimim? Türkiye'de sözlü tarih, kimlik ve öznellik* içinde (17-48. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rozen, M. (2010). *İstanbul Yahudi Cemaati'nin tarihi* (1453-1566. ss.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Sartre. (2008). *Yahudi düşmanı*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Smith, A. (2009) *Milli kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Svastics, O. (2011) *Yahudiler'in İstanbul'u*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Yapıcı, A. (2004). *Din kimlik ve ön yargı (Biz ve onlar)*. Adana: Karahan Kitabevi.